

TÁRSADALMI BETEGSÉGEK

A POLGÁRSÁG KRÍZISE

KÖZISMERT, hogy társadalmunk beteg ... Betegségünk nyilvánvalóan igazi morbus hungaricus, melynek gyógyítását természetesen nem várhatjuk a világválság enyhülésétől.' Váczy Péter a Magyar Szemle ezévi szeptemberi számában történeti alapon jut eme súlyos végkövetkeztetéshez, melynek helyes vagy helytelen volta döntő fontosságú a magyarság önismerete szempontjából. A kiváló szerzőnek a maga történeti szempontjából kétségkívül igaza van: ha egy nép fejlődéséből kiesett a polgári réteg kialakulása, akkor e nép jelen társadalmi rétegződése olyan fejlődésbeli rendellenességet árul el, amely valóban feljogosít a „beteg“ jelző használatára. Nyilvánvaló azonban — s itt kezdenek tornyosulni további problémák —, hogy a történész az orvostudománytól kéri kölcsön e stílris fordulatot s nem tulajdonítja neki többé eredeti jelentését. Az ilyen átvitt értelmű szóhasználat mégis nagy veszélyeket rejt magában: ha a polgári réteg védelmében a történész „beteg“-nek minősítheti a társadalom mai állapotát, mi sem áll útjában annak, hogy valaki — mondjuk — a proletár- vagy a „gentry“-gondolkodás védelmében éppen a polgári gondolkodást fogja „beteg“, kezdetleges felfogásnak bélyegezni. Nem kell messzire mennünk példakért: a világ minden táján alakulnak ki ideológiák, melyek éppen a polgári osztályban látják a társadalmi betegségek fertőző gócpontját s legalább oly hőén óhajtják annak elpusztulását, mint a magyar történész annak megszületését. Meg kell keresnünk a „társadalmi betegségeknek“ igazi mibenlétét, ha nem akarunk a ma már elmúlt hírű Max Nordau sorsára jutni, aki mindenkit betegnek tartott, akinek ízlése és gondolkodása az övétől különböző volt.

Egészen kézenfekvő, hogy az érdeklődőnek a társadalmi kérdések szakemberét, a szociológust kell elsősorban megkérdeznie a társadalom mibenlétét illetően, azután pedig az orvostudományban kell tájékozódnia a betegség fogalmának irányában. Meglepve fogja tapasztalni, hogy az első út járhatatlan, mert a legalapvetőbb kérdésekre sem tud megnyugtató feleletet kapni. Mikor beteg egy társadalom? ha a társadalmat alkotó egyedek között a „betegek“ jutnak túlsúlyra, vagy ettől függetlenül a társadalmi közösségnek magának is lehet sajátos, kollektív betegsége? Nyugaton az első feltevést tartják igaznak a szociológusok, viszont Németországban és tőle keletre a második tétel „igaz“. A társadalomtudományi igazságnak ez a tájhoz és faj-

hoz kötöttsége maga is annyira társadalmi tünet, hogy szinte megszűnik társadalmi tünettan, szociológia lenni. Egyén és közösség, individuum és kollektívum viszonya, minden szociológiának ez az alapvető kérdése, tárgyilagos feleletet nem nyer, hanem helyette a szerzők individualizmusa vagy kollektivizmusa jut kifejeződésre. Az érdeklődőnek egyéni ízlésétől és judiciumától függ, hogy melyiküknek nyújtja elismerése pálmáját.

Politikai és világnézeti elfogultság nélkül, valamint a józan ész és reális tapasztalás alapján egy harmadik, közvetítő álláspont látszik helyesnek: az egyén alkotja a közösséget, a közösség azonban visszahat az egyénre. Ilyenformán a társadalmi betegségek mindkét alapformája fennállhat: beteg egyének nem alkothatnak egészséges társadalmat, a közösség „betegsége“ viszont károsan befolyásolja az egyének egészségét. A polgári osztály gyöngesége Magyarországon nyilván az utóbbi típusú társadalmi betegséget képviseli: óriási végtagok és hatalmas fej egy gyöngé, fejletlen törzsön. A magyar társadalomnak e strukturális hibájáért pusztán a történeti fejlődést és annak irányítóit tenni felelőssé, végzetes tévedés lenne. A történelem könnyen esik ebbe a tévedésbe, hisz munkája során elsősorban éppen a kialakuló közösségekkel s azokat irányító nagy egyéniségekkel kell találkoznia. Így könnyen megfélekedzik arról, hogy a társadalmi fejlődésben e két tényezőtől kívül a kis egyéniségek is döntő szerepet játszanak, amennyiben ők azok, akik engedik vagy nem engedik magukat egy bizonyos társadalmi struktúra felé vezérelni a vezető egyéniségek által. Ezen a ponton pedig már bizonyos lélektani törvényszerűségek esnek döntő módon latba. Kiváló példája ennek a mai orosz rendszer. Hiába szegült szembe a marxi ideológia a cárizmus társadalmi felfogásával, hiába próbálták az ortodox kommunisták egy internacionális gondolkodás csiráit elültetni az orosz tömegek lelkében: alig egy évtized lepergése után ott tartunk, hogy e tanokat egyre inkább elutasítják, megtalálják a maguk új cáriját Sztálinban, a nép nagyobb terror alatt nyög, mint valaha s az orosz nacionalizmus és messianizmus újjáéled egy kibontakozó új imperializmus formájában. A társadalmi fejlődés irányítói és a társadalmi struktúra közé, íme, döntő módon ékelődik be egy harmadik tényező, a kis egyéniségek gondolkodásmódjának lélektani problémája.

Ebben a távlatban a magyar polgári osztály kérdése is más megvilágításba kerül. Szükségképpen merül fel a kényes kérdés: a szerencsétlen történeti viszonyokon és a sokszor helytelen politikai vezetésen kívül milyen lélektani erők játszottak és játszanak közre abban, hogy egyrészt nálunk a polgári középosztály aránytalanul kicsiny, másrészt, hogy az endogén magyar elemek még e néptelen osztályhoz képest is igen kis számban vannak benne képviselve? Nincsenek-e a magyar lélek mélyén olyan ősi adottságok, melyek képtelenné teszik a polgári gondolkodás- és életforma befogadására és megvalósítására? Megvan-e a lélektani lehetőség arra, hogy egy bölcs társadalompolitika középosztálynevelő törekvéseit siker koronázza? Mindezen kérdések döntő és lelkiismeretes megválaszolása lehetetlen mindaddig, míg a magyar társadalom lélektana megíratlan. A magyar önismeret

kiváló kezdeményezésekkel rendelkezik, de csak a szociográfia (Weis István) és kultúrfilozófia (Prohászka Lajos) szempontjából: de fenti kérdéseink a szociográfián túl, a kultúrfilozófián pedig innen maradnak. E téren, úgy látszik, a gyakorlat meg fogja előzni az elméletet: az önállósítást alap, a magyar kormánynak e nagy társadalmpolitikai érzékről tanúskodó intézménye, rövidesen módot fog adni arra, hogy a magyar fiatalság a tipikusan polgári foglalkozások iránti érzékéről vagy érzéketlenségéről tapasztalati adalékokat szolgáltatasson.

E nagyjelentőségű próbatétel előtt nem érdektelen dolog egy elvi szándékú tekintetet vetni a polgári gondolkodás világhelyzetére s azokra a veszedelmekre, melyek ez életformát világszerte fenyegetik. E veszedelmek jelentkezhetnek belülről, lelki elfajulások, betegségek formájában, és jelentkezhetnek kívülről, támadások, ellenséges társadalmi törekvések alakjában. Első tekintetre a polgári gondolkodás belső betegségek iránt immunisnak látszik. Sőt némi paradoxióval azt mondhatnák, hogy ez életforma betegesen egészséges: ellenségei éppen e ponton szoktak legelőbb belékötni. Jellemzi az anyagi javak megbecsülése, józan racionalizmus, egyéni felelősségtudat, morális puritanizmus, a végletek gondos kerülése, a tradíciók és törvények tiszteletben tartása, a vélemény szabadság igénye és tisztelete. A kulturális javakat saját ízlése szerint hangolja át: a romantikát pl. szentimentalizmussá silányítja, a naturalizmust viszont realizmussá nemesíti. Mindezen sajátságok magasfokú lelki egyensúlyról tanúskodnak, ami a lelki egészségnek nélkülözhetetlen kelléke. Leggyakoribb vád a polgári életforma ellen az, hogy az anyagi javaknak könyörtelen és erkölcstelen önzéssel szegődik a szolgálatába. E vád azonban vagy történeti rövidlátáson alapszik, vagy a polgárságnak egy már elfajult típusára vonatkozhat. Max Weber művészien mutatta ki, hogy a polgár pénzgyűjtése mély erkölcsi forrásból fakad: a puritán morál a megfeszített, becsületos munkát tartja a hívők földi feladatának, a munka mértéke pedig a pénz. A nagyobb kereset tehát egyáltalán nem materialisztikus végcél, hanem csupán eszköz egy spirituális, erkölcsi célkitűzés kezében. Ebben a távlatban — és ebben a korban — érthető és megérthető a polgárságnak tagadhatatlan szociális érzéketlensége is: ha a pénz az erkölcsi élet fokmérője, akkor a szegénység nem sok megértést találhat, mert egy gyékényre kerül az erkölcstelenséggel.

Tudnunk kell azt is, hogy a polgárság minden időkben a békeszeretet leghívebb letéteményese volt s a „morális heroizmuson“ kívül minden heroizmus — mint véglet — távol állott tőle. Viszont az is tagadhatatlan, hogy a világháború szörnyű pusztítása a századforduló polgári jólétének volt egyenes következménye. Bár a „háborús felelősség“ szociológiai terhében az imperializmus mint nempolgári, s a gazdasági versengés mint polgári tettesek testvériesen osztozkodni tartoznak, tagadhatatlan, hogy a vád súlyosabb morális része éppen a pacifizmust azóta is hirdető polgári félre nehezedik, lévén az imperializmus minden időkben morális gátlásokkal nemigen bíbelődő törekvés. A pacifizmusnak mint eszménynek a világháborúval, mint valósággal való szembenállása gondolkodóba ejt a polgári gondol-

ködés egészséges mivoltát illetően. E ponton kétségkívül hasadás mutatkozik ez életforma harmonikus egészén: egy életfelfogásnak, mely az idillre van beállítva, nem lehet egészséges következménye a tragédia. De hátha a világháború felidézésében nem a polgári társadalom egésze, hanem annak egy csekély töredéke, egy késői leszármazottja, a kiméretlen versenyre beállított kapitalisztikus felfogás volt a részes?

Közgazdászok feladata annak megállapítása, hogy gazdasági téren a polgári és kapitalisztikus felfogás mennyiben fedi egymást. Társadalomlélektani szempontból azonban egészen bizonyos, hogy e két közeli rokon lelkileg igen távol áll egymástól. Szomorú tünete szociális gondolkodásunk primitívségének, hogy akár a nyárspolgár típusát támadják kulturális oldalról, akár a kapitalistákat szidják gazdasági alapon: mindkét támadás egyaránt a polgárt éri, akit pedig korántsem lenne szabad két szélső rokonával azonosítani. A nyárspolgárról elég annyit tudnunk, hogy e típust maga a polgárság közönsítette ki magából, hisz alakját éppen a polgári irodalom állította pellengérré a XIX. században. A kapitalista típus útjai ugyancsak a XIX. században válnak el véglegesen: a gépek feltalálása, az industrializmus megszületése itt a cezúra. A polgár urbánus lény, a város fia, bourgeois: „citoyen d'un bourg“, „Bürger“. A kapitalistáé széles e világ, ő kozmopolita. A polgárt a jólét és nyugalom, a kapitalistát a gazdagság és állandó izgalom jellemzi. A polgár munkáját viszi vásárra, a kapitalista az idegeit.

Érthetetlen, hogy még a legkiválóbb teoretikusok is mennyire megfélemedeznek erről az egészen kézenfekvő különbségtételről. Pedig nyilvánvaló, hogy a Max Weber által kikutatott morális erőforrás, a puritanizmus rögtön elapad, amint a polgárból kapitalista válik, mert a szerzés vágya e pillanatban elereszti a kötelességtudat kezét s a kalandvágyat választja útítársul. Amit Werner Sombart tanít a polgárság luxus-szeretetéről, az is mind helytálló — csak nem a polgárságra, hanem ennek kapitalista válfajára vonatkoztatva. A polgári művészet és irodalomra mindent mondhatunk, csak éppen azt nem, hogy pompakedvelő. Éppúgy nem az, mint a tékozló polgár is — fából vaskarika. Ellenben a fokozott élettempó, az állandó hajsza és izgalom, a kapitalisztikus gondolkodásnak e lélektani jegyei, a pihe-nésre szánt rövid órákban szinte narkotikumként kívánják meg a fokozott, frappáns hatású jólétet: a pompát. Nem véletlen, hogy épp az amerikai Beard fedezte fel a neuraszténiát, ezt az annyira tipikus „american nervousness“-t, mely a „polgárságot“ sújtja előszeretettel, a vidéki nemességet, a parasztságot és proletariátust azonban messze elkerüli: az amerikai polgárság abban a kritikus pillanatban kezdett történeti szerephez jutni, mikor a polgári és kapitalisztikus életforma világszerte elszakadtak egymástól. S míg a polgárságnak még szellemi szempontból is mindvégig jellemzője maradt az „európaiság“, a kapitalizmustól elválaszthatatlan marad egy bizonyos fokú „amerikanizmus“. Éppen az amerikai olaj-, acél-, borotvapenge- és egyéb királyok csodálatos jelensége bizonyítja azt, hogy polgár és kapitalista a XIX. század közepe óta nem azonosítható

fogalmak: a tradíciótlanság, ami a polgári jelleggel összeférhetetlen, Amerikában nyilvánvalóan megkönnyítette a modern kapitalizmus magasra növekedését.

A helyzet — legalább is társadalomlélektani szempontból — valóban az, hogy a modern kapitalizmus kialakulása (az ú. n. Hochkapitalizmus) végzetes csapást jelentett a polgárságra. A jólét nélkülözhetetlen bázisát egy-kettőre elszippantotta a polgárság nagy része elől és létrehozta az álpolgároknak, a nyárspolgároknak hatalmas tömegeit. Az újkori európai kultúra polgári örökségéből a nyárspolgár kitagadottá válik, a kapitalista viszont nem sokat törődik vele. A polgári életforma a nyárspolgár számára elérhetetlen, a kapitalista számára meghaladott és közömbös. A nyárspolgár túlságosan egyénietlen tömegjelenség, semhogy polgári, társadalmi jelenséggé lehessen. A kapitalista viszont túlságosan önmagára beállított, individualisztikus típus, akit a kollektívumhoz csak nagyon gyenge szálak fűznek. Vagyis: a polgárság lefelé és felfelé bomlása a társadalmi egyensúly bomlását is jelenti egyúttal. Hogy ez kulturális szempontból mennyire döntő fontosságú jelenség, azt egyrészt beláthatjuk ama közismert tényből, hogy a nyárspolgár per definitionem nem lehet kultúrahordozó. Másrészt kiviláglik akkor, ha megfontoljuk, hogy míg vallásos, lovagi, főúri, primitív vagy polgári kultúrák születéséről bőven tudósít a kultúrhistoria, kapitalista kultúrának még a magzatmozgásait sem volt alkalma soha senkinek megfigyelnie.

Nem véletlen, hogy a polgári osztályból kiszakadt két új réteg nem kultúrateremtő tényező. Azt jelenti ez, hogy e két típus nem tudta, illetőleg nem akarta magával vinni a polgári gondolkodás lelki tárházából azokat a képességeket, melyek a lélek érzelmi és intellektuális életének legmélyebb rétegei s alapfeltételei egy magasrangú szellemi, kulturális tevékenységnek. A polgár dolgozik, a nyárspolgár és a kapitalista küzd. A küzdelem, mely mindvégig anyagiakért folyik, ekét rétegnél állandóan materiális tényezőket tart az érdeklődés előterében s így alakul ki az a materialisztikus világnézet, melyért vaskos következetességgel mindig a sui generis polgárságot szokták vádolni. Pedig, hacsak egy röpke pillantást vetünk az újkori Európa gondolkodástörténetére, meg kell állapítanunk, hogy a polgári gondolkodás empirizmusra, racionalizmusra vagy pragmatizmusra valóban mindig könnyen kapható volt — materializmusra azonban soha. Ebben a kérdésben a tudományos és irodalmi, később politikai tévedések következetes láncolata okozta a polgárság igaztalan megbélyegzését. Természetes, hogy a polgárság akkor lett irodalmi probléma, amikor kezdett társadalmi problémává is lenni. Honoré de Balzac ennek a kérdésnek felülmúlhatatlan klasszikusa s a bourgeois alakját legtöbben ma is az ő beállításában látják. Pedig nem lenne szabad elfelednünk azt, hogy Balzac a polgári társadalmat pontosan abban a kritikus pillanatban ábrázolja, mikor beléjecsap az industrializmus bombája. Itt már bomlik a polgári állapotot oly döntő módon jellemző egyensúly s az a szörnyű törtetés, lihegő hajsza a pénz után, mely a Comédie Humaine „alapeszméje“, már annak a jele, hogy megkezdődött a polgárság lefelé vagy felfelé való de-

civilizálódása. Balzacnál senki sem dolgozik, mindenki csak tönkre megy vagy meggazdagszik. A strébereknek és kalandoroknak az a tömege, mely regényeiben nyüzsög, mindennek nevezhető, csak polgárinak nem. Balzac maga testileg-lelkileg prototípusa volt a polgárnak s benne épp a polgár ostorozza az új és polgáriatlan törtetőket. Ha jövevény lett volna a polgári osztályban, bizonyára felismerte és hangsúlyozta volna saját polgári mivoltát. Akkor nyilván nem esett volna abba a végzetes stiláris tévedésbe, hogy a polgár nyárspolgárrá züllését „embourgeoiser“-nek nevezze „débourgeoiser“- helyett.

E stiláris tévedés a század folyamán terminológiai, majd ideológiai tévedéssé lépett elő. Mindnyájan emlékezünk a magyarországi vörös terrorfiúk tengerészsapkájára, melyen két komor halálfej között ékeskedett a felírás: „Halál a burzsoákra!“ Mondanunk sem kell, hogy e jókívánság nem a polgárnak, hanem a kapitalistáknak volt adresszálva. A terrorfiúk nem műveletlenségüknek, hanem éppen „műveltségüknek“⁴ köszönhatték e helytelen szóhasználatot: ha Balzacot nem is, de Marxot bizonyára ismerték, nála pedig számtalan helyen fordul elő a bourgeois szó helytelen használata. Dékány István egyhelyt találóan mutatott rá arra, hogy Marx magánéletének viszontagságai, a társadalomból való kitaszítottsága, országról országra való üldöztetése milyen döntő befolyást gyakorolt tanainak későbbi kialakulására. Egészen érthető, hogy a proletariátus felől nézve a bourgeoisie kapitalizmusnak látszik. Ezen a ponton társadalomlélektani szempontból már jobban megművelt területekre érkezünk. Amennyire lehetetlen és önellentmondó a történeti materializmus mint teória, annyira eleven valóság a materialisztikus világnézet a proletár tömegek életében. Willy Hellpach¹ az elsők egyike volt, aki e réteg lelki életét közelebbről szemügyre vette. „Lélektanilag — úgymond — éppen ez jellemzi a bérmunkást: létének örömtelensége, amit a munkavégzésnek a gépek által okozott hangulattalansága idéz elő; létének céltalansága, amit az egyik napról a másikra való élés, a tengődés okoz, az életterv teljes atomizálódása. E két alapmotívumból épült ki a proletárok érzelmi életének alaprétege, az apátia, az a tompa, tervnélküli kiszolgáltatottsága a végérvényesen eldőlt életsorsnak; ezt csak fokozza e motívumoknak több generáción át tartó huzamossága, az elődöknek és utódoknak éppily örcmtelen és céltalan élete, a proletársorsból való kiemelkedés csekély lehetősége ...“ A kisebb polgári vagyonoknak a modern gazdálkodás miatt kevesebb kézbe való felszívódása automatikusan taszítja a polgárság széles rétegeit a proletár vagyoni és lelki állapot felé. Az annak született és az azzá lett proletár között a lélektani különbség az, hogy a lezüllött polgár apátiáját súlyos ressentiment színezi át s ennek hajtóereje elegendő ahhoz, hogy forradalmi megmozdulásoknál a vezetőszerepet be tudja tölteni. A „lázító“ tradícióiszteletét vagyonával egyidőben elvesztette, de polgári múltjának nagyobb individualizmusából annyit megőrzött, hogy kezdeményezni és szervezni tud. Innen érthető, hogy a forradalmi mozgalmak vezérkara túlnyomó-

¹ Hellpach, Willy: *Nervenleben und Weltanschauung*. Wiesbaden, 1906. (Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens 41. Heft) 18.1.

részben lezüllött középosztálybeliekből áll szemben a született proletárok és elméleti forradalmárok elenyésző kisebbségével.

Amennyire terhelve van fogalmi differenciátlansággal és optikai csalódásokkal a modern kapitalizmus elmélete, annyira jólmegmunkált és kidolgozott a polgári társadalom bomlásából származó másik jelenségnek, az elproletarizálódásnak a problémája. A vélemények három főszeponkt körül csoportosulnak. Legkézenfekvőbb az anthropológiai szeponkt, melynek Lothrop Stoddard a legismeretebb képviselője. Szerinte elkerülhetetlen a fehér civilizáció elproletarizálódása azon egyszerű matematikai tény alapján, hogy a polgári családokból átlag egy utód származik, a proletár családokból viszont legalább öt. Ez azt jelenti — elméletben —, hogy a harmadik generációban már egy polgárra 125 proletár fog esni. A kérdésnek szociálpszichológiai oldalát világítja meg Gustave Le Bon, aki elsőnek vette észre e vészes folyamat megindulását. Szerinte a proletárság nem társadalmi osztály, hanem tömeg s mint ilyen normális államot alkotni és fenntartani nem tud. Nem engedelmeskedik a társadalmi rend európai jellegű fórumainak; hanem csak zsarnokok szavára hajt. Két funkciót képes betölteni csupán: a szolgaságot és az anarchiát s e kettőt időnkint váltogatja (XIV. Lajos, francia forradalom, Napoleon). Ugyanezekhez a problémákhoz szellemi, kulturális oldalról közeledik José Ortega y Gasset, akinek a „Tömegek lázadása“ című műve nagy népszerűségre tett szert. Véggövetkeztetése ugyanaz: a tömeg a kultúra elpusztítására törekszik, mert míg kultúra lesz, mindig éreznie kell saját alsóbbrendűségét.

Epkézlab kultürember számára mindezek ismeretében felesleges hangsúlyozni a szónak helyes értelmében vett polgári életforma védelmének a fontosságát. A helyzet kétségkívvül igen súlyos, hisz száz esztendő óta a polgárság a proletariátus számbeli s a kapitalizmus gazdasági fölényének szorításában küzködik. Sok szimpátiát elvon a polgárságtól az is, hogy fogalma ez idő alatt túlságos politikai mellékízzel telítődött s jelszavai mögött sokan húzódtak meg, akiknek materialisztikus életfelfogása messzi távol áll a polgári gondolkodástól. De mindezen nehézségeken túl ott súlyosodik a legnehezebbik: hogy korunk szellemi törekvései sem kedveznek egy polgári légkör kialakulásának. Az az erős irracionális irányzat, mely napjaink kulturális életének úgyszólván minden területén egyre nagyobb tért hódít, sokkal inkább kedvez a tömegmozgalmaknak, semmint a józan és logikus polgári gondolkodásnak. A tömegnek nincs érzéke a logikus következtetések és a józan megfontolás iránt: a modern kultürtörekvések irracionalizmusában tehát pompás önigazolását lelheti. Ugyancsak a gondolkodásbeli elproletarizálódásnak kedvez a kritikai érzéknek és a kritika méltóságának a csökkenése: a tömeg nem ismeri a mérlegelő korrekciót, hanem vagy az égig emel, vagy a földre tipor. Általában az érzelmi életnek olyanfokú térhódítása, mely már a tudományban is elfogadhatóvá teszi az érzelmi alapon való érvelést, módot nyújt a „tudomány“ művelésére olyanoknak is, akik egy kissé racionálisabban gondolkodó korban messze alatta maradtak volna a tudomány intellektuális színvonalának. Nemkülönbén az a törekvés, mely

a tudományos igazságot közösségek érdekeinek rendeli alá: nyílt elismerése annak, hogy a tömeg érdekei a kulturális érdekek fölé emelkedtek. Chessin, a mai orosz rendszer tárgyilagos ismerője, állapítja meg: „A muzsikok Keletje elveti a tudomány Nyugatjának tanait és kényszeríti a tudósokat, hogy hajoljanak meg a legutolsó munkás előtt.“ Szinovjev maga úgy nyilatkozott, hogy „minden entellektuellben a szovjethatalom ellenségét látja.“¹ Ha meggondoljuk azt, hogy az elmebetegségek az egyénnek korábbi szellemi fokra való visszaesését, dekadenciáját jelentik, akkor ebben a lefelé való nivellálásban kétségkívül súlyos társadalmi betegséget kell látnunk. Nem kevésbé aggasztó tünet az is, hogy a mai ember gondolkodásában csak a rikító végletekre tud figyelni, de a finomabb részleteket nem veszi észre s nincs érzéke az átmenetek iránt: aki nem nemzeti szocialista, az csak kommunista lehet, aki nem híve új mítoszoknak, az elmaradt racionalista és így tovább. Mindezek a lelki sajátságok a kultúrember szempontjából visszaesést jelentenek s egészen érthető, hogy a „fejlődés“ fogalmának még a legóvatosabb emlegetése is szörnyű visszatetszést vált ki még tudományos körökben is: a mai embernek ez nyilván igen érzékeny, mert legsebezhetőbb pontja. Durva hasonlattal úgy jellemezhetnők ezt a helyzetet, mintha egy gyengébb fejlettségű gyermek el akarná hitetni, hogy szellemileg fejlettebb testvére a szellemi szegénység állapotába jutott, mert nélküli már mindazon lelki konvulziókat, melyek önála még napirenden vannak. Megérthetjük, hogy a történész Huizinga, ez az annyira finom és higgadt gondolkodó, napjaink pueperizmusáról beszél s nem átalja kimondani a fájdalmas diagnózist: „Örült világban élünk.“

A kérdés e ponton történetfilozófiai távlatba kerül. A történeti korok változása életformák, embertípusok egymást váltásából áll. A középkor nem Krisztus születésekor kezdődik, amint az ókor sem zárul le e pillanatban. A császárkori Róma még javavirágában van, mikor a pogány többség körében a keresztény gondolkodású emberek szaporodni kezdenek. Évszázadoknak kell eltelnie, a félig pogány-, félig keresztény lelkek légiójának kell felnőnie, míg végre szó lehet keresztény többségről: a középkor kezdetéről. De e tipológiai többség soha nem lehet abszolút: a pogány gondolat átteleli a középkort s nemesebb formában újra felüti fejét a renaissanceban. Ugyanúgy áll a dolog minden történeti eszme, intézmény vagy életforma sorsára is. Proletariátus, polgárság és kapitalizmus az emberiség történetének minden korszakában előfordultak. Tagadhatatlan, hogy közülük legnagyobb történeti szerepe a polgárságnak volt: a görög polgár városa egy modern állam életerejével rendelkezett, a római polgár egy világbirodalom öntudatos részese volt, a középkori várak lakói („Li burgeis“ a Chanson de Rolandban) egy jövendő új kor szerény előmunkásai, az újkor polgára csodálatosan rövid idő alatt növeli meg az emberiség szellemi horizontját... De a XIX. században s azóta is folyton a polgári típusú emberek száma — láttuk — állandóan csökkent. £ csökkenés a világháború következtében kritikus méreteket ölt. Ne higgyük, hogy e csapás tipológiai személyválogatás

¹V. ö. Le Bon, Gustave: L'évolution actuelle du monde. Paris, 192.

nélkül sújtotta az emberiség egészét. A polgár számára sem a rossz testi kondíció, sem a közérdekű jelentőségű szerep nem biztosíthatott felmentést a harctéri szolgálat alól. A proletariátus számbeli csökkenését bőségesen pótolta a bekövetkezett világgazdasági krízis azáltal, hogy a polgárság nagy tömegeit juttatta proletársorsra. Mi sem természetesebb annál, hogy egy kor, melyben kevés polgár él, ne kedvezzen a polgári gondolkodásnak. Az eszmények nem eszményi magasságban lebegnek az emberiség felett, hanem annyi átütő erejük van, amennyien vallják őket. A gondolatok elvesznek, ha nincsenek emberek, akik elgondolják őket. Ma kétségkívül egészen közelről fenyeget a veszély, hogy kipusztulnak a polgári életformára képes emberek. Hogy miképpen festene az európai kultúrának egy új korszaka, mely e biztos közvetítő réteg kikapcsolásával születne meg, azt ma még nehéz elképzelni.

MINDEZEK A KÉRDÉSEK magyar viszonylatban sokszorosán összefonódnak. Kétségtelen, hogy a magyarság közép európai ütköző és közvetítő szerepe, történeti hivatása Nyugat és Kelet, germánság és szlávtság között mindenkor sikeresebben lett volna betölthető, ha rendelkezünk egy oly társadalmi réteggel, mely lelki alkatánál fogva erre a józan közvetítésre alkalmas lett volna. Szükségünk van egy középosztályra, melyet judíciuma vezethetővé, de félrevezethetlenné tesz. Középosztályra, amely valóban középpüzt áll proletariátus és kapitalizmus között. Egy államfenntartó osztályra, amelyre oly biztosan lehetne építeni, mint a mai köztisztviselőrétegre, de amely nélkülözné azt a szépség hibát, hogy nemcsak az államnak, hanem az államból is él. Ha e nagyjelentőségű nemzetnevelő feladat sikerrel járna — akkor talán igaza lenne Kossuthnak, hogy Magyarországot a legkülönfélébb hatalmak „kapui sem fogják megdönteni“. Mert a polgár az, akit viharos időkben még királyok is szívesen szoktak felkeresni. Viharfelhőkben pedig manapság ismét nem szűkölködünk.

MÁTRAI LÁSZLÓ